

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Людська цивілізація, що є невід'ємною частиною природи, у відносинах з нею пройшла ряд етапів: від повного обожнювання і поклоніння природним силам до ідеї повної і безумовної влади людини над природою. Катастрофічні наслідки останньої ми повною мірою пожинаємо сьогодні. Виходячи із простих розрахунків, ми вже знаємо, що ніякі безвідходні технології й інші природоохоронні дії за всієї їх абсолютної і життєвої необхідності самі собою не здатні вирішити екологічну кризу в системі "природа – людина – суспільство". Необхідною є радикальна перебудова всієї системи загалом і більшою мірою – людської свідомості. Відповідно проблеми екологічної освіти та виховання студентів та їхньої підготовки як майбутніх вчителів до організації екологічної освіти та виховання у загальноосвітніх навчальних закладах набувають суспільного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Екологічна культура, екологічна свідомість і мислення суспільства стають провідними компонентами нової парадигми розвитку цивілізації, переходу людства на модель стійкого розвитку через коеволюцію з природою. Основою такого переходу могло б стати формування екоцентричної екологічної свідомості суспільства в цілому та окремої особистості зокрема.

Реалізація цього завдання вимагає високого рівня екологічної освіченості населення, визначення шляхів розв'язання екологічної кризи, наукового обґрунтування нових концепцій збереження біосфери. З цього приводу О.Н. Яницький зазначає, що потреба суспільства у виробленні науково обґрунтованої стратегії взаємодії з природою і створення відповідного механізму її впровадження може бути реалізована лише через інституційні системи, куди передусім входять заклади освіти і науки, бо саме вони складають базовий елемент механізму відтворення людських цінностей і установок щодо ставлення до навколишнього середовища існування [9]. Особливе місце серед них займає вища професійна педагогічна школа, яка забезпечує розвиток професійної компетентності та готовності майбутніх педагогів до екологічної освіти і виховання підростаючого покоління.

На думку вітчизняних науковців М.М. Кисельова, В.С. Крисаченка, В.Г. Кременя, О.В. Плахотнік, Г.П. Пустовіта, В.В. Червонецького та ін., екологічна освіта й виховання повинні стати і стають найважливішими елементами національної політики й безпеки держави і є провідним механізмом формування саме екоцентричної екологічної свідомості в підростаючого покоління. Оскільки екологічна освіта й виховання має безпосередньо особистості, то очевидно, що знання про закономірності її розвитку, мотивації та ціннісні виміри поведінки у довшій відкривають нові можливості подолання споживацького ставлення до природи.

Разом з тим екологічна освіта у вищих педагогічних навчальних закладах відрізняється академізмом та недостатнім формуванням морально-ціннісних екологічних орієнтацій студентства і, як наслідок, низького рівня екологічної культури майбутніх педагогів. На думку провідних науковців у цій галузі, в даний час спостерігається недостатня екологічна освіченість студентів, відсутності у них екологічного мислення, ціннісних орієнтацій [4; 8].

Формулювання цілей статті... Мета статті: проаналізувати співвідношення категорій "екологічна свідомість" і "екологічна самосвідомість"; етапи становлення ціннісної складової екологічної самосвідомості студентів; обґрунтувати шляхи удосконалення змісту екологічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах у контексті формування ціннісних екологічних орієнтацій та екоцентричної екологічної свідомості студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження... Свідомість – це внутрішній світ чуттєвих та розумових образів, який характеризує найважливішу системну компоненту людської психіки та визначає вищий рівень духовної активності індивіда, відтак, саме функціонування свідомості забезпечує людині можливість виробляти знання про взаємозв'язки, закономірності об'єктивного світу, регулювати та контролювати емоційні, раціональні і предметно-практичні відношення з дійсністю, визначати життєво ціннісні орієнтири та творчо перетворювати умови свого існування [6]. Тоді свідомість є не тільки відображенням і розумінням дійсності, але й ставленням до неї.

У цьому контексті М.М. Кисельов, А.В. Толстоухов, Ф.М. Канак та ін. зазначають, що екологічна свідомість інтегрує в собі знання, норми, цінності, ідеали, світоглядні установки та практичні рекомендації щодо людини та її ставлення до довкілля [3]. За такого підходу важливо, що синтез екологічних знань, норм відбувається у свідомості певного суб'єкта, а не в екології, яка тільки вказує на певний предметний аспект цієї свідомості. Тоді екологічна свідомість набуває статусу складової світогляду певної групи людей, певної культури, певного соціуму, в межах якого відбувається прийняття визначених цінностей, норм, ідеалів у ставленні до довкілля. У такому трактуванні екологічна свідомість розглядається нами як аспект суспільної свідомості, як складова і детермінант сучасного теоретичного світогляду й масової свідомості.

У процесі онтогенезу самосвідомість у порівнянні із свідомістю є більш пізнім продуктом розвитку, тому вона могла з'явитися лише на основі свідомості і розвитку інтелектуальної діяльності. Різні акти самосвідомості проявляються перш за все у вигляді спілкування людини із самою собою, для якого необхідний розвиток внутрішньої мови, а також сформованість таких властивостей мислення, як абстракція, узагальнення й порівняння, які дозволяють суб'єкту скласти уявлення про своє "Я" і зіставити його з оточуючою дійсністю. Виходячи з цього, процеси становлення й розвитку самосвідомості характеризуються властивостями залежності, взаємоузгодженості й наступності від формування свідомості особистості. Відтак процеси формування складових компонентів екологічної свідомості (як особливої самостійної форми свідомості) й екологічної самосвідомості особистості ми розглядаємо у послідовній єдності і взаємозалежності.

Узагальнюючи означення сутності поняття екологічної самосвідомості у науковій літературі, нами дано власне його трактування: *екологічна самосвідомість* – це загальний рівень усвідомлення й оцінювання людиною своїх екологічних знань, емоцій, ціннісних орієнтацій, переконань та мотивацій, які визначають й коригують поведінку і діяльність суб'єкта у довкіллі. Отже, екологічна самосвідомість несе функції духовно-практичного освоєння дійсності і в сучасних умовах покликана формувати принципово нове ставлення до світу – прагнення до адаптації, коеволюції, гармонізації взаємозв'язків у системі "природа – людина – суспільство". Тому правомірним буде висновок про необхідність розвитку самосвідомості особистості як основного регулятора її поведінки у навколишньому середовищі.

Враховуючи зазначене вище, можемо констатувати, що "екологізація" свідомості й самосвідомості пересічного громадянина відбувається на усіх рівнях: починаючи від громадсько-політичного життя, закінчуючи побутовим. Слід зауважити, що процес формування суспільної екологічної свідомості майже не піддається коригуючому, управлінському впливу (хоча таку можливість не слід відкидати, особливо відносно тоталітарного суспільства). Якщо ж говорити про індивідуальну екологічну свідомість, то її становлення, формування багато в чому залежить від умов навчання й виховання у процесі професійної освіти, підготовки до вступу в суспільне життя. Вважаємо, що формування екологічної свідомості особистості, а відтак й її самосвідомості, є головним завданням системи екологічної освіти та виховання у вищих навчальних закладах.

Екологічна свідомість розглядається нами як така, що обмежена зовнішніми по відношенню до свідомості і незалежними від неї факторами, переломленими крізь призму внутрішнього світу людини. Індивідуальна екологічна свідомість включає в себе соціальні стереотипи ціннісні орієнтації, уявлення стосовно природи, домінуючі установки, мотивації поведінки й діяльності в довкіллі, особисті інтереси та потреби, тобто все різноманіття психічних процесів, особистих властивостей і станів, що стосуються екологічної дійсності. Враховуючи зазначене вище, у структурі індивідуальної екологічної свідомості ми виділили три основні компоненти: науково-пізнавальний, емоційно-ціннісний та мотиваційно-діяльнісний.

Так, на думку С.Д. Дерябо, В.О. Ясвіна, еоцентричний тип свідомості характеризується відсутністю протиставлення людини та довкілля і сприйняттям природи як повноправного партнера, що породжує суб'єкт-суб'єктний тип взаємодії з нею [2]. Останній є показником рівня засвоєння особистістю екологічно орієнтованих цінностей та дотримання морально-етичних принципів і норм у власній поведінці та діяльності у довкіллі. Суб'єктний характер ставлення до природи проявляється у наступному: усвідомлення самоцінності природних об'єктів як рівних собі по спілкуванню і спільній діяльності; перенесення людських етичних норм і правил на взаємодію з ними; сприйняття природи як джерела творчого натхнення, удосконалення моральних якостей особистості.

Ціннісне, моральне ставлення до природи передбачає, що природний об'єкт чи явище володіє певними властивостями, які дають змогу визнати його корисність або шкідливість. Однак не все, що корисне в певний момент окремому індивіду, одночасно є благом взагалі і користю для всіх. Утилітарне ставлення до природи є результатом одностороннього обмеженого уявлення про її цінність. З позицій формування еоцентричної екологічної свідомості й самосвідомості, ставлення до природи як до незаперечної цінності передбачає відмову від усіх дій, які можуть порушити рівновагу у навколишньому середовищі, усвідомлення людиною себе як частини природи та необхідності застосування соціально-екологічних обмежень і корекції власних потреб.

Екологічна самосвідомість виявляється у структурі стосунків людини з оточуючим середовищем, зумовлює та детермінує відповідну поведінку і діяльність на основі саморефлексії, саморегуляції та корекції. За цих умов, як зазначає Б.Т. Ліхачов, екологічна самосвідомість вимагає підкріплення почуттям, емоційно-ціннісним, глибоко моральним ставленням до природи, суспільства, людей [5].

Тому одним із важливих підходів в удосконаленні екологічної освіти і виховання є актуалізація ціннісної складової у формуванні екологічної самосвідомості студентів. Це означає, що у процесі навчання студент має не просто отримати суму знань про правила ставлення до природи та екологічно доцільну діяльність у довкіллі, а сформувати систему переконань у необхідності дотримання цих правил як особистісно значущих. Отже, для того, щоб знання переросли у переконання і стали основою мотивів екологічно доцільної діяльності у навколишньому

середовищі, необхідним є формування відповідних ціннісних орієнтацій. За результатами наших досліджень цей процес включає наступні етапи:

1) готовність особистості до чуттєвого сприйняття природних об'єктів і явищ, під яким ми розуміємо здатність відчувати, сприймати і розуміти неповторну красу чуттєво виразних елементів природи, перенесення людських моральних і етичних норм у спілкування з природними об'єктами;

2) емоційне реагування – здатність емоційно і діяльнісно відгукуватися при зустрічі з об'єктами природи, що проявляється у появі певних почуттів, асоціацій, спонукань до творчості; виявляти співпереживання, милосердя, турботу до живих істот;

3) вироблення ціннісних орієнтацій стосовно світу природи, що передбачає виявлення стійкого прагнення до всестороннього вивчення різних точок зору, критичних суджень щодо розуміння наслідків антропогенної діяльності у системі „природа – людина – суспільство” для того, щоб сформувати свою думку, певний рівень морального досвіду у ставленні до довкілля, усвідомлення відповідальності за власну поведінку і діяльність у навколишньому середовищі;

4) засвоєння ціннісних орієнтацій – охоплює осмислення і поєднання різних ціннісних орієнтацій, розв'язання можливих суперечностей між ними і формування системи цінностей у ставленні до природи.

Дослідивши формування екологічної свідомості у школярів, ми можемо стверджувати, що перші три із зазначених етапів формування екологічних ціннісних орієнтацій припадають на шкільний вік [7]. Однак четвертий етап – процес формування системи цінностей стосовно світу природи – відбувається під час фахової підготовки, набуття певного теоретичного і практичного досвіду діяльності у довкіллі, пов'язаної з особливостями майбутньої професії. Таким чином вища професійна освіта та навчально-виховне середовище вищого навчального закладу створює умови для засвоєння системи екологічно орієнтованих цінностей. Тому так нагально постала проблема залучення екологічної складової в загальноосвітнянський процес та суттєвого збільшення його дидактичного навантаження.

У навчальних планах вищих педагогічних навчальних закладів у вибірковій частині циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки часто передбачається викладання деяких загальноєкологічних дисциплін („Соціоекологія”, „Екологічна етика”, „Основи біобезпеки”, „Екологічна безпека” й ін.). На жаль, на їх вивчення відводиться всього по півтора-два кредити ECTS (Європейської кредитно-трансферної системи), що не дозволяє студентам в повному обсязі осягнути основи екологічних знань, ні, тим паче, наповнити їх ціннісним змістом. Слід враховувати, що екологія як наука – це конгломерат наукових дисциплін, який вивчає весь комплекс взаємодій суспільства і природи, а не наука тільки біологічного циклу, яка вивчає екосистеми, як досить часто її намагаються представити. Екологічна освіта, як вважають М.М. Кисельов, А.В. Толстоухов, Ф.М. Канак та ін., „покликана формувати нове світобачення і новий спосіб життя людини третього тисячоліття, що включає в себе як основи раціонального природокористування, так і ефективної соціальної практики... Екологічна освіта не може обмежуватися досягненням абстрактних істин, вона має орієнтувати на їх асиміляцію й „переживання”” [3, с. 13].

У положенні проекту Стратегії Європейської економічної комісії ООН зазначено, що екологічна освіта, яка протягом багатьох років послідовно розвивається у різних країнах і все більше торкається комплексу глобальних проблем людства, стає одним з ключових елементів освіти в інтересах сталого розвитку [1].

Зважаючи на окреслені проблеми, ми пропонуємо включити у нормативну частину навчальних планів усіх напрямів підготовки вивчення дисципліни „Стратегія сталого розвитку”, яка у своєму змісті відображає ідеї екологічно збалансованого природокористування, що передбачають узгодження екологічних, економічних і соціальних чинників розвитку суспільства; збалансування людського споживання і можливостей природи до самовідновлення; врахування прав та інтересів нинішнього і майбутніх поколінь. У блоці вибірових професійно-орієнтованих дисциплін варто передбачити вивчення прикладних екологічних курсів, які б включали необхідні теоретичні і практичні аспекти відповідно до профілю навчання (наприклад, „Геоєкологія”, „Урбоекологія”, „Екологічне виховання в школі”, „Ландшафтна екологія” тощо).

Висновки... Отже, екологічна освіта у вищій школі має завданням систематизувати здобуті екологічні знання, сформувати уявлення студентів про цілісну екологічну картину світу, усвідомити самоцінність природи, оволодіти вміннями і навичками екологічно доцільної поведінки і професійної діяльності у довкіллі. Формування означених якостей студентів дасть змогу реалізувати суспільне замовлення на підготовку кваліфікованих, творчих педагогічних кадрів з екологічного виховання підростаючого покоління.

Таким чином, завдяки сформованій системі ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів сталий розвиток перетворюється з філософської ідеї на інструмент повсякденного життя та пов'язується з формуванням відповідальної громадської позиції кожної особистості як процесуальної одиниці системи „природа – людина – суспільство”.

Подальша розробка цієї проблемної області полягає у визначенні сутнісних характеристик педагогічних умов формування і розвитку екологічної самосвідомості студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів.

Література

1. Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту в інтересах сталого розвитку // Документи 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища "Довкілля для Європи" (Національний семінар проекту "Київ – 2003"). – К. – 2003. – С. 299-341.
2. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д.Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 477с.
3. Концептуальні виміри екологічної свідомості : монографія / Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. . – К. : Вид-во Парапан, 2003. – 312 с.
4. Левочкина А.М. Использование активных методов в изучении экологической психологии с целью формирования экологического сознания студентов высших учебных заведений / А.М. Левочкина // Актуальні проблеми психології : збірник наук. праць ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка. – К. : „Міленіум“, 2003. – Т. 7 : Екологічна психологія. – Ч. 1. – С. 236-240.
5. Лихачёв Б.Т. Структура экологической культуры личности и педагогические основы ее формирования / Б.Т. Лихачёв // Экологическое образование: опыт России и Германии : коллект. моногр. ; под ред. В.И. Данилова-Данильяна, С.Н.Глазачева, Р.Е. Лоба. – М. : Горизонт, 1997. – С. 65-79.
6. Словарь-справочник "Человек и общество" (Философия) / авт.-сост. И.Д. Коротец, Л.А. Штомпель, О.М. Штомпель. – Ростов-на-Дону : Изд-во „Феникс“, 1996. – 544 с.
7. Сяська І. Деякі аспекти застосування педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського у процесі формування екологічної свідомості учнівської молоді / Інна Сяська, Віталій Марциновський // Нова педагогічна думка : наук.-метод. ж-л. – Рівне : РОІППО, 2008. – Спецвипуск. – С. 42-44.
8. Хроленко М.В. Психолого-педагогічні основи формування екологічної свідомості майбутніх вчителів / М.В. Хроленко // Наука і сучасність Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2004. – Т. 42. – С. 104-114.
9. Яницкий О.Н. Индустриализм и инвайронментализм. Россия на рубеже культур / О.Н. Яницкий // СОЦИС. – 1994. – № 3. – С. 3-15.

Анотація

У статті аналізуються співвідношення категорій “екологічна свідомість” і “екологічна самосвідомість”. Обґрунтовуються етапи формування екологічних ціннісних орієнтацій студентів та шляхи удосконалення екологічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах у контексті розвитку екоцентричної екологічної свідомості майбутніх педагогів.

Аннотация

В статье анализируются соотношение категорий “экологическое сознание” и “экологическая самосознание”. Обосновываются этапы формирования экологических ценностных ориентаций и пути совершенствования экологического образования в высших педагогических учебных заведениях в контексте развития экоцентрический экологического сознания будущих педагогов.

Summary

This article analyzes the interrelation categorys „ecological consciousness” and „ecological self-awareness”. Substantiates stages formation of the environmental value orientations of students and ways to improve environmental education in higher educational institutions in the context of development of ecocentric environmental consciousness of future teachers.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна самосвідомість, екологічна освіта і виховання, ціннісні орієнтації, вищий педагогічний навчальний заклад.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая самосознание, экологическое образование и воспитание, ценностные ориентации, высшее педагогическое учебное заведение.

Key words: ecological consciousness, ecological self-awareness, environmental education, environmental upbringing, value orientations, higher pedagogical educational institution.

Подано до редакції 14.10.13.

УДК 378.147.111

© 2013

Фіногєєва Т.Є.

ПЕДАГОГІЧНІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ЗМІСТІ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Концепція навчання інженерів-педагогів характеризується глибокою інтеграцією інженерної, виробничої й психолого-педагогічної підготовки. Майбутній інженер-педагог повинен бути готовий до виконання професійно-педагогічних видів діяльності: професійне навчання, методична робота, виробничо-технологічна, організаційно-управлінська, науково-дослідна, культурно-просвітницька діяльність. Усе це допускає інтеграцію в особі викладача професійно-технічної освіти загальної і професійно-педагогічної культури, розвиток і загальнокультурної, управлінської, спеціальної, і психолого-педагогічної компетентності, професійної мобільності [3].

Інженерно-педагогічна освіта є синтезом і рівноцінністю двох основних компонентів: гуманітарно-соціального і професійно-технічного. Змістом гуманітарно-соціальної, тобто педагогічної діяльності інженера-